

УДК 376.56/98:5

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-868-877](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-868-877)

Любашенко Альона Андріївна аспірант, Навчально-науковий інститут педагогіки і психології, кафедра спеціальної та інклюзивної освіти, вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, тел.: (0542) 68-59-43, <https://orcid.org/0000-0002-7903-4179>

Марціновська Ірина Петрівна кандидат педагогічних наук, асистент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300, тел.: (03849) 3-05-13, <https://orcid.org/0000-0002-2203-4047>

РОЛЬ АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ У СТВОРЕННІ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У статті представлено роль асистента вчителя в організації інклюзивного освітнього простору. Означено, що інклюзивна освіта дозволяє учню з особливими освітніми потребами (далі ООП) здійснювати навчання відповідно до індивідуального освітнього маршруту, сформованому з урахуванням особливостей психофізичного розвитку. Для реалізації такого індивідуального освітнього маршруту в інклюзивній школі має бути створена низка умов. Однією з таких умов є організація та реалізація супроводу індивідуального освітнього маршруту учня з ООП. Асистент вчителя в контексті організації інклюзивного освітнього середовища виконує ряд ключових завдань. Його роль полягає у застосуванні професійних знань у практичній діяльності, забезпеченні педагогічного супроводу дитини з ООП у контексті інклюзивного навчання, спільному складанні та реалізації індивідуальної програми розвитку, спостереженні й аналізі динаміки розвитку учня, формуванні позитивних взаємовідносин між усіма учнями та виконанні посередницької ролі в сфері виховання та соціальної підтримки.

Обов'язки асистента вчителя можна розділити на декілька сфер: організаційні, навчально-розвивальні та консультативні. У сфері організаційних обов'язків він допомагає організувати навчання в класі чи групі з інклюзивним навчанням, надає допомогу учням з ООП у

створенні робочого місця, забезпечує безпечні умови освітнього процесу та веде необхідну педагогічну документацію. У сфері навчально-розвивальних обов'язків асистент співпрацює з учителем, надає освітні послуги, спрямовані на задоволення освітніх потреб учнів з ООП, сприяє їхньому розвитку та психоемоційному стану, створює сприятливі умови для виявлення та розвитку здібностей. У консультативній сфері він постійно взаємодіє з батьками, надаючи їм необхідну консультаційну підтримку, інформує команду супроводу та батьків про динаміку розвитку учнів.

Отже, асистент вчителя не лише сприяє у навчальному процесі, але й проводить моніторинг розвитку дитини з ООП, інформуючи про це оточення – батьків, педагогів тощо.

Ключові слова: інклюзивний освітній простір, асистент вчителя, діти з особливими освітніми потребами, супровід, індивідуальний освітній маршрут

Liubashchenko Alona Andriivna graduate student, Educational Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Department of Special and Inclusive Education, Romenska St., 87, Sumy, 40002, tel.: (0542) 68-59-43, <https://orcid.org/0000-0002-7903-4179>

Martsinovska Iryna Petrivna PhD in Pedagogical Sciences, Teaching Fellow at the Special and Inclusive Education Department, Kamenets-Podolsky Ivan Ogienko National University, Ogienko St., 61, Kamianets-Podilskyi, 32300, tel.: (03849) 3-05-13, <https://orcid.org/0000-0002-2203-4047>

THE ROLE OF THE TEACHER'S ASSISTANT IN CREATING AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT FOR CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Abstract. The article presents the role of a teacher's assistant in organizing an inclusive educational space. It is noted that inclusive education allows a student with special educational needs (hereinafter referred to as SEN) to study in accordance with an individual educational route formed with due regard for the peculiarities of psychophysical development. In order to implement such an individual educational route in an inclusive school, a number of conditions must be created. One of these conditions is the organization and implementation of support for the individual educational route of a student with SEN. The performance of this function is entrusted, in particular, to the teacher's assistant. The role of a teacher's assistant in the

organization of an inclusive educational space can be summarized as that he should be able to: apply professional knowledge in practical activities, provide pedagogical support for a child with special needs in the conditions of inclusive education; together with other specialists, draw up and implement an individual child development program; conduct observations and analyze the dynamics of the student's development; to establish relationships between all students; engage in intermediary activities in the field of education and social assistance.

The responsibilities of a teacher's assistant are divided into organizational (helps in the organization of learning in a class or group with inclusive education; provides assistance to students/students with SEN in the organization of the workplace; observes the child in order to study his individual characteristics, abilities, interests and needs; helps to concentrate attention, promotes self-control of the student; ensures, together with other employees, healthy and safe conditions of the educational process and work; maintains established pedagogical documentation); educational and developmental (in collaboration with the teacher/educator, provides educational services aimed at meeting the educational needs of students; provides social and pedagogical support for children with special needs, takes care of professional self-determination and social adaptation; promotes the development of children with special needs, improving their psycho-emotional state; stimulates the development of children's social activity, promotes the identification and disclosure of their abilities, talents, gifts; creates educational situations, an atmosphere of optimism and confidence in one's strengths and the future; based on the study of the child's actual and potential development, participates in the development of an individual development program); advisory (constantly communicates with parents, providing them with the necessary advisory assistance; informs members of the support team and parents about the student's achievements). It is obvious that a teacher's assistant is a person who accompanies a student not only in the educational process, but also constantly monitors the state of development of a child with SEN, the level of knowledge acquisition and informs the environment - parents, teachers, etc.

Keywords: inclusive educational space, teacher's assistant, students with special educational needs, support, individual educational route.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів державної політики нашої держави в галузі освіти є діяльність з реалізації права дітей з особливими освітніми потребами (далі - діти з ООП) на освіту відповідно до їх здібностей, можливостей та потреб з

метою їх соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Відмінними рисами сучасної моделі освіти дітей з ООП є: - спрямованість на реалізацію ідеї безперервної освітньої вертикалі, що включає процес навчання дитини з ООП від ранньої допомоги до професійного самовизначення; забезпечення дітям з ООП адекватних умов і рівних з однолітками можливостей для отримання освіти в рамках державних освітніх стандартів; забезпечення принципу відкритості, що передбачає орієнтацію на безпосередніх замовників освітніх послуг – батьків, участь представників громадських організацій у формуванні соціального замовлення та контролі якості навчання дітей з ООП. Ця соціально-освітня ситуація задає необхідність системного опису професійних позицій, які задіяні в інклюзивному освітньому процесі. Відзначимо, що інклюзивна освіта забезпечує учню з ООП здійснювати навчання відповідно до індивідуального освітнього маршруту, сформованому з урахуванням особливостей його психофізичного розвитку.

Для реалізації такого індивідуального освітнього маршруту в інклюзивній школі має бути створена низка умов. Однією з таких умов є організація та реалізація супроводу індивідуального освітнього маршруту учня з ООП. Виконання такої функції покладено, зокрема, на асистента вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дав змогу резюмувати, що проблематика ролі асистента вчителя актуалізовано в сучасних наукових доробках авторів. Так, в літературу наголошується на важливості ролі асистента вчителя як фахівця, який підтримує індивідуальні потреби учнів у навчанні та адаптації навчального процесу до особливостей психофізичного розвитку (О. Коган, О. Манукян, І. Юдіна, С. Гаврилюк [1], А. Колупаєва, Л. Коваль, Н. Компанець, Н. Квітка [2], С. Литовченко [5], Т. Логвін [6], Н. Оліфер [8], О. Патрикєєва [9], М. Порошенко [10], Н. Софій [11] та ін.).

З іншого боку організація навчання в інклюзивних класах регулюється вимогами Міністерства освіти і науки України [3; 4], що відображені в документах та методичних матеріалах, що містять рекомендації щодо організації уроків, тривалості занять та посадових обов'язків асистента вчителя. Вони відіграють ключову роль у створенні оптимального навчального середовища. В сучасній науковій літературі йдеться про важливість розробки та використання спеціальних навчальних матеріалів і методик, що враховують різноманітність учнів з ООП та їхні потреби [7]. З іншого боку, нині дослідники вивчають особливості інклюзивної освіти в контексті сучасної шкільної системи (Е. Чернова [12]).

Однак проблема організації рівних умов доступу до освіти в Україні нині залишається актуальною, особливо в умовах російсько-української війни. Тому проблематика організації інклюзивного освітнього простору та роль асистента вчителя у цьому процесу потребує подальшого вивчення.

Мета статті – розкрити роль асистента вчителя в організації інклюзивного освітнього простору.

Виклад основного матеріалу. Виконання обов'язків асистента вчителя у сфері освітнього інклюзивного середовища вимагає широкого спектру вмінь та знань. Серед них — застосування професійних знань у практичній діяльності, педагогічний супровід учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання, спільне складання індивідуальних програм розвитку, спостереження й аналіз динаміки їхнього прогресу. Також важливо налагоджувати міжособистісні відносини між усіма учасниками освітньої діяльності та допомагати у сфері виховання та соціальної підтримки.

Видатна педагогиня Н. Софій відмічає, що асистент вчителя має мати комунікативні та організаторські здібності, уміння співчувати та співпереживати, цінності, спрямовані на розвиток особистості та суспільство в цілому, а також навички вирішення конфліктних ситуацій [11].

У зазначених обов'язках асистента вчителя не прописано чіткого розділу, хто несе головну відповідальність за навчально-виховний процес у класі. Але звороти типу "разом з учителем", "допомагає", "співпрацює з учителем класу" вказують на відповідальність вчителя за керівництво навчально-виховним процесом, де асистент виступає у важливій допоміжній ролі.

Так, існують чіткі межі та обов'язки як у вчителя, так і у його помічника. Не варто покладати на асистента завдання, які безпосередньо пов'язані з професійною експертизою вчителя, такі як планування навчально-виховного процесу, оцінка навчальних завдань учнів та інтерпретація їхніх результатів.

Вчитель може надавати асистенту можливість допомагати у виборі навчальних завдань для учнів (але рішення про їх використання залишається за вчителем), перевіряти вправ та тестів, де відповіді є єдиними, ксерокопіюванні матеріалів та створенні ілюстрацій чи інших матеріалів за його керівництвом. Таке розподілення обов'язків сприяє ефективній співпраці, але зберігає відповідальність за навчальний процес у вчителя.

Аналіз практики освітньої інклюзії в середній школі розкриває широкий спектр обов'язків асистента вчителя у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами:

1. Соціально-педагогічний супровід: Розробка та виконання індивідуальної програми розвитку, адаптація навчальних матеріалів, залучення учнів до різних видів навчальної діяльності та допомога у виконанні завдань.

2. Допомога зі спеціальними засобами: Підтримка учнів у користуванні спеціальними засобами, які сприяють їхньому навчанню.

3. Побутова та фізична допомога: Виконання фізичних вправ, підтримка учнів у пересуванні та виконанні побутових завдань, включаючи особисту гігієну. Рекомендується, щоб допомогу з гігієною надавав помічник вчителя тієї ж статі, що й учень.

4. Контроль та спостереження: слідкування за учнями, контроль за розкладом та виконанням планів згідно з встановленими процедурами.

5. Стимулювання розвитку: підтримка соціальної активності та розвитку здібностей та талантів учнів через їх участь у різних видавництвах.

6. Консультування батьків: надання необхідної консультативної підтримки батькам дітей з особливими освітніми потребами.

7. Інформування: подання вчителям класу та батькам інформації про досягнення учнів з особливими освітніми потребами.

8. Документація: ведення відповідної документації, яка включає журнал щоденного обліку спостережень, портфоліо учня та інші матеріали, що відображають навчальний прогрес та досягнення.

Ці завдання та обов'язки важливі для забезпечення успішного інклюзивного навчання та підтримки учнів з особливими освітніми потребами в середній школі.

Важливо відмітити, що адаптація навчальних матеріалів для дітей з особливими освітніми потребами включає створення наочних посібників та додаткових навчальних завдань на окремих картках, щоб відповідати їхнім можливостям. Особливий темп виконання індивідуальних завдань має велике значення, оскільки подолання функціональних обмежень вимагає системності та чіткої організації. Інакше, дитина може втратити інтерес та не досягти прогресу в своєму розвитку.

Під час проведення уроків вчитель, пояснюючи матеріал, отримує підтримку від асистента у наданні допомоги учневі з ООП. Ця допомога може включати розгортання підручника, надання ручки для письма,

сприяння учневі у підході до дошки, допомогу встати з місця під час фізкультхвилинки або змінити місце перебування під час уроку. Такий вид підтримки сприяє комфортній участі учня у навчальному процесі та забезпечує йому можливість активно брати участь у класних заняттях.

Під час виконання письмових завдань, асистент вчителя диктує речення чи фрагменти тексту з підручника або дошки для учня. Іноді він активно бере участь у процесі письма, надаючи фізичну підтримку та тримаючи руку учня. З основною метою розвитку дрібної та загальної моторики, асистент максимально залучає учня до рухової активності, як на уроці, так і в позаурочний час.

Для сприяння розвитку моторних навичок, асистент також організовує різноманітні рухові ігри, використовуючи віршовані ігри та пальчикову гімнастику. Ці активності не тільки сприяють розвитку учнів, але також виховують у них співчуття та бажання допомагати один одному.

Асистент спільно з учителем аналізує поведінку та рівень виконання завдань учня, розглядає досягнення та вносить корективи до плану подальшої роботи. Щоденно взаємодіє з батьками, обговорюючи маленькі успіхи та труднощі учня з метою спільного пошуку шляхів подолання труднощів та покращення його розвитку.

Опираючись на сильні сторони та потенціал дитини, асистенту вчителя важливо залучати її до позакласних заходів, таких як участь у класних святах, конкурсах. Це сприяє підвищенню самооцінки та відчуття власної важливості у спільноті із типовими однолітками.

Результати навчального процесу для дітей з порушеннями психофізичного розвитку значною мірою залежать від асистента вчителя. Особа, яка відіграє цю роль, має мати такі характеристики:

- розвинені комунікативні та організаційні здібності;
- здатність співчувати та емпатія;
- орієнтація на розвиток особистості дитини та її значення для суспільства;
- володіння педагогічним тактом;
- вміння вирішувати конфліктні ситуації та ін.

Діти особливо чутливі до того, як вони сприймаються оточуючими. Вони реагують на добре ставлення добром та можуть замкнутися, якщо вони відчують байдужість. Тому важливо, щоб асистент мав здатність сприймати дитину з увагою та турботою.

Висновки. Підсумовуючи, роль асистента в організації інклюзивного освітнього простору вимагає наступних вмінь та навичок:

1. Професійні знання та їх застосування: застосування знань у практиці для педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

2. Індивідуальна програма розвитку: співробітництво з іншими фахівцями для розробки та втілення індивідуальної програми розвитку дитини з ООП.

3. Спостереження та аналіз: проведення спостережень та аналіз динаміки розвитку учня для адаптації підходів та планів навчання.

4. Соціальні взаємовідносини: налагодження позитивних взаємин між усіма учнями, сприяння сприйняттю та підтримці дитячої індивідуальності.

5. Посередницька діяльність: виконання ролі посередника в сфері виховання та надання соціальної допомоги, забезпечення підтримки та допомоги учням з різними потребами.

Ці навички допомагають асистенту створювати сприятливу та підтримуючу атмосферу для всіх учнів у інклюзивному навчальному середовищі.

Асистент вчителя відповідає за ряд функцій, розділених на кілька основних напрямків. Організаційні обов'язки охоплюють допомогу в організації навчального процесу у класі або групі з інклюзивним навчанням, сприяння учням або вихованцям з особливими освітніми потребами у створенні оптимальних умов для навчання, а також ведення спостережень для аналізу індивідуальних особливостей та потреб кожної дитини.

Навчально-розвивальні функції охоплюють співпрацю з учителем або вихователем для задоволення освітніх потреб учнів, забезпечення соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, сприяння їхньому розвитку та психоемоційному стану, стимулювання соціальної активності та виявлення їхніх здібностей і талантів. Також до цих обов'язків входить створення сприятливого середовища для навчання, що спонукає до оптимізму та впевненості у власних силах.

Консультативна складова полягає у постійній комунікації з батьками, наданні їм консультаційної підтримки та інформуванні членів команди супроводу і батьків про прогрес учнів.

Очевидно, що асистент вчителя є ключовою постаттю, що забезпечує не лише супровід учнів у навчальному процесі, але й постійно проводить моніторинг розвитку дитини з особливими освітніми потребами, її навчальні досягнення, робить акцент на

важливості спілкування та обміну інформацією між всіма учасниками освітнього процесу.

Література:

1. Коган О. В., Манукян О. А., Юдіна І. О., Гаврилюк С. М. Організаційні засади діяльності асистента вчителя в інклюзивному класі : метод. посіб. Харків : «Друкарня Мадрид», 2019. 110 с.

2. Колупаєва А., Коваль Л., Компанець Н., Квітка Н. Асистент вчителя у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання : навч.-метод. посіб. Харків : Видавництво «Ранок», 2019. 216 с.

3. Лист Міністерства освіти і науки України від 05.02.2018 № 2.5-281. «Щодо тривалості уроків в інклюзивних класах та функціональних обов'язків асистента вчителя». URL : http://archive.softbi.info/rfiles/vokrda.kuprda.gov.ua/docs/2019/16632_lystrozyasnennyamon2_5281.pdf (дата звернення : 28.10.2023).

4. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 25.09.2012 № 1/9-675 «Щодо посадових обов'язків асистента вчителя». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-675736-12#Text> (дата звернення : 28.10.2023).

5. Литовченко С. В. Специфіка роботи асистента вчителя загальноосвітнього навчального закладу з інклюзивним навчанням. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/711018/1/Литовченко%20С.%20В.%20Специфіка%20роботи%20асистента%20вчителя%20загальноосвітнього%20навчального%20закладу%20з%20інклюзивним%20навчанням.pdf> (дата звернення : 28.10.2023).

6. Логвін Т. В. Роль асистента вчителя у навчально-виховному просторі дитини з особливими освітніми потребами. Молодий вчений. 2018. № 2.1 (54.1). С. 82-86.

7. Методичні рекомендації з питань організації роботи асистента вчителя в інклюзивному класі. 2021. URL : <https://osv.krasnopilska-gromada.gov.ua/metodichni-rekomendacii-z-pitan-organizacii-roboti-asistentavchitelya-v-inkluzivnomuklasi-16-22> (дата звернення : 28.10.2023).

8. Олефір Наталія Особливості роботи асистента вчителя в закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням. Вісник Дніпровської академії неперервної освіти «Філософія. Педагогіка». 2021. № 1 (1). С. 68-73.

9. Патрикєєва О. О. Індекс інклюзії : загальноосвітній навчальний заклад : навч. метод. посіб. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2013. 96 с.

10. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

11. Софій Н. З. Спільне викладання в інклюзивному класі : метод. матеріали. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 70 с.

12. Чернова Е. М. Упровадження інклюзивної освіти в умовах Нової української школи. Дитина з особливими потребами. 2019. № 11 (59). С. 2.

References:

1. Kohan, O. V., Manukian, O. A., Yudina, I. O., & Havryliuk, S. M. (2019). Orhanizatsiini zasady diialnosti asystemta vchytelia v inkluzyvnomu klasi [Organizational principles of the teacher's assistant activity in an inclusive classroom] : metod. posib. Kharkiv : «Drukarnia Madryd» [in Ukrainian].

2. Kolupaieva, A., Koval, L., Kompanets, N., & Kvitka, N. (2019). Asystemt vchytelia u zakladi zahalnoi serednoi osvity z inkluzyvnoiu formoiu navchannia [Assistant teacher in a general secondary education institution with an inclusive form of education] : navch.-metod. posib. Kharkiv : Vydavnytstvo «Ranok» [in Ukrainian].

3. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 05.02.2018 № 2.5-281 «Shchodo tryvalosti urokiv v inkliuzyvnykh klasakh ta funktsionalnykh oboviazkiv asystenta vchytelia» [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 05.02.2018 № 2.5-281 «On the duration of lessons in inclusive classes and the functional responsibilities of a teacher's assistant»]. (2018). URL : http://archive.softbi.info/rfiles/vokrda.kuprda.gov.ua/docs/2019/16632_lystrozyasnennyamon2_5281.pdf (accessed : 28.12.2021) [in Ukrainian].

4. Lyst Ministerstva osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy vid 25.09.2012 № 1/9-675 «Shchodo posadovykh oboviazkiv asystenta vchytelia» [Letter of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine dated 25.09.2012 № 1/9-675 «On the duties of a teacher's assistant»]. (2012). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-675736-12#Text> (accessed : 28.12.2021) [in Ukrainian].

5. Lytovchenko, S. V. (2022). Spetsyfika roboty asystenta vchytelia zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu z inkliuzyvnykh navchanniam [The specifics of the work of a teacher's assistant in a general educational institution with inclusive education]. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/711018/1/Lytovchenko%20S.%20V.%20Spetsyfika%20roboty%20asystenta%20vchytelia%20zahalnoosvitnoho%20navchalnoho%20zakladu%20z%20inkliuzyvnykh%20navchanniam.pdf> (data zvernennia : 28.10.2023). [in Ukrainian].

6. Lohvin, T. V. (2018). Rol asystenta vchytelia u navchalno-vykhovnomu prostori dytyny z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy [The role of a teacher's assistant in the educational space of a child with special educational needs]. *Molodyi vchenyi – A young scientist*, 2.1 (54.1), 82-86. [in Ukrainian].

7. Metodichni rekomendatsii z pytan orhanizatsii roboty asystenta vchytelia v inkliuzyvnomu klasi [Methodical recommendations on the organization of the work of a teacher's assistant in an inclusive classroom]. (2021). URL : <https://osv.krasnopilskagromada.gov.ua/metodichni-rekomendacii-z-pitan-organizacii-roboti-asistenta-vchitelyav-inkluzivnomu-klasi-16-22> (accessed : 28.12.2021) [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

8. Olefir, Nataliia (2021). Osoblyvosti roboty asystenta vchytelia v zakladakh zahalnoi serednoi osvity z inkliuzyvnykh navchanniam [Peculiarities of the work of a teacher's assistant in institutions of general secondary education with inclusive education]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity «Filosofii. Pedagogika» – Bulletin of the Dnipro Academy of Continuing Education "Philosophy. Pedagogy"*, 1 (1), 68-73. [in Ukrainian].

9. Patrykieieva, O. O. (2013). Indeks inkliuzii : zahalnoosvitnii navchalnyi zaklad [Inclusion index : general education institution] : navch. metod. posib. Kyiv : TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady». [in Ukrainian].

10. Poroshenko, M. A. (2019). Inkliuzyvna osvita [Inclusive education] : navch. posib. Kyiv : TOV «Ahentstvo «Ukraina». [in Ukrainian].

11. Sofii, N. Z. (2015). Spilne vykladannia v inkliuzyvnomu klasi [Co-teaching in an inclusive classroom] : metod. materialy. Kyiv : TOV «Vydavnychiy dim «Pleiady». [in Ukrainian].

12. Chernova, E. M. (2019). Uprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Introduction of inclusive education in the New Ukrainian school]. *Dytyna z osoblyvymy potrebamy – A child with special needs*, 11 (59), 2. [in Ukrainian].